

Від автора

Про Роксолану в Україні та світі написано чимало художніх творів. Моїм завданням було дослідити її біографію на ґрунті документальних джерел. У результаті вийшли у видавництві «НК–Богдан» дослідження «Роксолана: міфи та реалії» (2015, 2016 рр.) (книжка перекладена турецькою, опублікована 2017 року в Стамбулі під назвою «Hürrem Sultan»), «Листи Роксолани: любов і дипломатія» (2017), «Жіночий султанат: влада та кохання» (2019), подарункове видання «Роксолана: життєпис» (2020), а у видавництві ІРІО – біографічний нарис для дітей «Роксолана» (2019).

Із завершенням історичного роману-трилогії про іншу султану-українку Хатідже Турхан (2017–2019, видавництво «НК–Богдан») літературний редактор, письменник Богдан Мельничук разом із видавцем Богданом Будним запропонували мені написати художній твір про Роксолану. Спершу я побоювалася братися за цю тему, яку майстерно висвітлили у повістях і романах письменники Осип Назарук, Павло Загребельний, Сергій Плачинда та ін. Але трохи згодом, під час коронавірусної пандемії та перебування на карантині, виникла ідея створити такий роман про Роксолану, в якому вона була б не просто коханкою і дружиною султана Сулеймана (традиційний образ в українській літературі) або ж знаною інтриганкою (типове зображення цієї султани у західноєвропейській і турецькій літературі), а знаковою особистістю, котра впливала на державні справи й міжнародну політику османів і залишила чимало благодійних проєктів. Тому для напи-

сання першого тому було обрано події, що відбувались у житті Роксолани у 1540–1551 роках, коли вона перебувала в zenіті слави та влади.

Ретельне вивчення любовного і дипломатичного листування цієї султани, як і архівних відомостей про її фінансовий стан, мандрівки, а також дослідження рапортів європейських послів Героніма Ласького, Сигізмунда фон Герберштейна, Антуана Вранчича, Анджея Гурки, Ож'є Гіслена де Бусбека та ін., османських літописців укупі з вагомим доробком австрійського сходознавця XIX ст. Йозефа Гаммера фон Пургшталя, ґрунтовних розвідок турецьких, польських, німецьких, італійських й американських істориків допомогло реконструювати та висвітлити події і факти з її життя¹. Натхнення у написанні роману надали й відвідини історичних, художніх та військових музеїв Туреччини, Австрії, Італії, Польщі й Угорщини.

Під час збору інформації про Роксолану зі мною траплялися цікаві історії. Кілька років тому я звернулася до відомого польського османіста Даріуша Колодзейчика зі запитанням про наявність у польських архівах листа Роксолани до угорської королеви Ізабелли Ягеллонки, яка була донькою польського короля Сигізмунда I (Старого) та Бони Сфорца. На щастя, він погодився відшукати його у варшавському архіві. Але це виявилось непростю справою, оскільки польські історики минулого століття помилково зазначили у працях не ту теку, в якій містився лист Роксолани. Пан Колодзейчик засмутився, коли не знайшов його в архіві.

---

¹ Докладний список джерел міститься у книжках: Шутко О. Жіночий султанат: влада та кохання. Листи Хюррем (Роксолани), Міхрімах, Нурбану, Сафіє, Кьосем, Хатідже Турхан (Надії) / О. Шутко. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019; Шутко О. Роксолана: життєпис / О. Шутко. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020.

Аж раптом випала інша тека, з якої вилетів документ. Виявилось, що то – лист Роксолани. Так удалося його відшукати та вперше опублікувати в українському перекладі у книжці «Жіночий султанат: влада та кохання», а згодом – і в романі.

Не менш цікавою видалася історія з розшифруванням напису на печатці Роксолани, відбиток якої зберігається в «Archiwum Główne Akt Dawnych» у Варшаві. За допомогою щодо перекладу я звернулася до того ж пана Колодзейчика, який залучив до цієї справи польського іраніста – доктора Варшавського університету Станіслава Яшковського. Водночас текстом печатки Роксолани займалася і львівська іраністка Надія Вишнеvsька. Спільними зусиллями вдалося його розшифрувати.

Переклад тексту печатки Роксолани вперше я опублікувала 2019 року в книжці «Жіночий султанат: влада та кохання», а потім використала його і в романі. Згодом деякі українські історики виявили цей артефакт у варшавському архіві й нарobili галасу, мовляв, сенсація. Тому в соціальних мережах заходилися шукати османістів, які б змогли перекласти текст печатки Роксолани.

Читачі звернули мою увагу на цю обставину, тож довелось викласти правду про те, що такий переклад уже є. Обуренню деяких українських істориків не було меж. Лунали звинувачення у некомпетентності кращих османістів та іраністів Польщі й України, які зробили для мене буцімто навмисне хибний переклад тексту печатки Роксолани. Критики мотивували це тим, що... у перекладі, який виклала я, нема і натяку на ім'я Роксолани. Але в ході дискусії вдалося пояснити, що такі сумніви мають право висловлювати лише фахівці, які володіють османською, фарсі й арабською та знають канони komponування османських печаток.

Цікаво, що у тексті згаданої печатки і справді нема натяку на титул Роксолани, її шлюб із султаном Сулейманом та місце у його гаремі. Зазвичай жінки султанського гарему в символах влади зазначали, що є матерями (валіде) одного зі синів султана або ж самого султана. На жаль, ані в любовних листах Роксолани, ані в документах вакфів (благодійних фондів) не вдалося знайти її персональної печатки з подібним текстом. Хоч у свекрухи Хафси вона була з написом у колі «*Валіде султана Сулеймана-шаха, котра на Аллаха сподіватись*».

У документах вакфу в Єрусалимі Роксолана навіть після раптової смерті 1543 року старшого сина — шехзаде Мехмеда позиціонувала себе як матір його, а не молодших синів Селіма, Баязида чи Джихангіра. Такий самий запис було зроблено й 1577 року, коли готували арабську версію згаданих документів. Подейкують, що в народі шехзаде-улюбленцем після Мустафи (старшого сина султана Сулеймана від наложниці Махідеван) був саме Мехмед. Можливо, тому Роксолана позиціонувала себе його матір'ю.

Після її смерті у додатку до цього вакфу султан Сулейман називав покійну дружину «*валіде шехзаде Селіма*». Ділову документацію, що стосувалася здебільшого благодійності, Роксолана підписувала як Хюррем-султан, хасекі Хюррем-султан, а дипломатичну — як Хасекі-султан. В арабських джерелах її також називали Хюррем Шах-хатун, тобто приписували їй монарший титул, або ж Мелеке (Меліке), себто королева.

Утім, Роксолана не отримала титулу «валіде», бо померла до сходження на трон сина Селіма. Хоча мати сина Баязида II (1447–1512), шехзаде Шехіншаха, який не став султаном, — Хюснюшах-хатун мала персональну печатку з текстом «*Валіде султана Шехіншаха*». Султаном у даному випадку називали шехзаде-престоло-

наступника, який перебував разом із матір'ю в Манісі, але передчасно помер.

Роксолана ж не виїжджала разом із синами до провінції Османської імперії, де вони мали набратися навичок управління державою. Адже обрати серед них¹ того, з ким могла б вирушити у провінцію, було надто складно. До того ж такий вибір матері міг би прискорити суперництво між її дітьми за султанський трон, що на той час було недопустимо. Тому Роксолана залишалася у Стамбулі зі чоловіком-султаном і хворим сином Джихангіром, в якого була вроджена вада — горб на спині. Можливо, через те й не мала іменної печатки.

Попри це, до синів, котрі після настання повноліття роз'їхалися у провінції Османської імперії, вона навідувалася регулярно, долаючи відстані більше 500 км. Її тривалі й захопливі подорожі висвітлені у романі. Перша ж поїздка Роксолани за межі Стамбула відбулася наприкінці 1540 року. Тоді вона з помпою та величезним почтом приїздила на відпочинок до Едірне, де залишалася до 4 квітня 1541 року. Саме цією подією з її життя розпочинається роман «Роксолана-Nürget Sultan».

Під час його написання звернула я увагу і на нововиявлені факти з біографії матері Сулеймана – валіде Хафси. Побутує думка, що вона була донькою кримського хана. У благодійному фонді (вакфі) валіде Хафси містяться відомості про те, що на утримання доньки кримського хана Менглі I Гірея – Айше, яка була дружиною сина султана Баязида II, Мехмеда (він помер молодим), а потім, за наказом його батька, перейшла до гарему іншого сина – Селіма (майбутнього султана

---

¹ Прикметно, що первісток Роксолани, Мехмед у листах звертався до неї доволі офіційно – «моя валіде», а другий син, рудоволосий Селім називав її дуже ласкаво – «моя матінко-султана».

Селіма I Явуза), надсилали кошти. Тому турецький дослідник Мустафа Чаатай Улучай дійшов висновку, що Айше і Хафса – це та сама жінка. Однак, якщо взяти до уваги той факт, що шехзаде Мехмед помер 1504 року, а за польськими архівними документами – 1507-го, то версія про її перехід до гарему шехзаде Селіма стає малоімовірною, оскільки останньому вона вже 1494 року народила сина Сулеймана.

Насправді ж донька кримського хана Айше після заручин у серпні 1510 року в Кафі (нині Феодосія у Криму) вийшла заміж за шехзаде Селіма у квітні 1511 року. Такі відомості отримав польський король Сигізмунд I (Старий). Тому посол священної Римської імперії Ож'є Гіслен де Бусбек у «Турецьких листах» і зазначив, що тестем султана Селіма I Явуза був кримський хан.

З огляду на це можна стверджувати, що матір'ю султана Сулеймана була Хафса (Хафісе) – донька Абдюльмуїна, тобто потурченого черкеса. Таке переконання висловили англійський військовий історик минулого століття Аллен і сучасний російський історик Самір Хотко, який спеціалізується на вивченні історії черкесів. На ранніх портретах султана Сулеймана пензля Тиціана зображений юнак із типовим черкеським профілем. Є також версія турецького дослідника султанського гарему М. Ч. Улучая про походження Хафси з тюркського племені Дулкадірів. Утім, він, імовірно, сплутав матір султана Сулеймана, Хафсу, з матір'ю Селіма I Явуза – Айше Гюльбахар.

Кримська ж принцеса Айше, за свідченнями турецького дослідника Ферідуну Емеджена й американської дослідниці Леслі Пірс, стала матір'ю Шах Іхубан і пережила чоловіка – Селіма I Явуза, залишаючись до смерті у Старому палаці.

Інша сестра султана Сулеймана – донька валіде Хафси, Хатідже, стала дружиною його друга дитинства

Паргали Ібрагіма. Їхнє весілля пишно відсвяткували 1524 року на площі Іподром, де їли, пили й гуляли аж до ранку звичайні люди та султан зі свитою. Венеційський посол у Стамбулі Брагадін був свідком цього свята. У його оповіді йшлося про дивовижні шатра османської знаті та подарунки Паргали Ібрагіма для нареченої: *«Було десять добре одягнених рабів, що несли в руках золоті вази, за ними десять яничарів, які несли золотий одяг, шовк та вишукане хутро. За ними стояли 40 коней, 40 мулів та 40 верблюдів, завантажених подарунками»*. Невдовзі Паргали Ібрагім, будучи охоронцем султанських покоїв, отримав посаду великого візира, через що зажив чимало заздрісників серед придворних султана Сулеймана.

Подейкують, що Паргали Ібрагім був одружений з іншою жінкою, не султанського роду, – Мухсіне, внучкою намісника Боснії Міхалоглу Іскендера-паші. Про це свідчить зведена за його наказом у районі Кумкапи Стамбула мечеть на честь Мухсіне-хатун. Таку версію висловив відомий турецький дослідник Ісмаїл Хакки Узунчаршили, котрий після того, як в архівах було знайдено любовного листа Мухсіне до Паргали Ібрагіма, спростував своє ж твердження про його шлюб із сестрою султана Сулеймана Хатідже.

Проте більшість дослідників не підтримують таку версію. Наприклад, турецький історик Неджрет Сакаоглу як доказ цього факту навів тогочасні свідчення європейського посла в Османській імперії Бусбека. Він, описуючи у листі вбивство Паргали Ібрагіма, обурювався з того приводу, що його поховали без відома султани Хатідже.

Якщо ж доведеним є одруження Паргали Ібрагіма з Хатідже, то як пояснити його любовне листування з Мухсіне?

Неджрет Сакаоглу вважає, що Мухсіне – це друге ім'я султани Хатідже. Уже згаданий М. Ч. Улучай запевняє, що Мухсіне була коханкою одруженого з Хатідже Ібрагіма. Про це свідчать листи обох жінок до нього. З них стало відомо, що Хатідже знала про зраду свого чоловіка, і це її дуже дратувало. Її суперниця теж ревнувала. Вона писала з Едірне Ібрагімові листи, в яких зазначала: любляча та стражденна Мухсіне.

Ахмед Шімшіргіль припускає, що ця жінка могла бути його першою дружиною, адже із султаною Хатідже він одружився у вже зрілому віці – близько тридцяти років.

Хибною є версія і про наявність у султана Сулеймана лише однієї доньки Міхрімах, яку йому народила Роксолана. Насправді він був батьком ще й Разіє, могила якої міститься у благодійному комплексі Яхьї-ефенді, що в стамбульському районі Бешикташ. Про її матір і життя за межами палацу збереглися суперечливі відомості.

Про головного євнуха гарему султана Сулеймана Сюмбюля-агу є свідчення не лише у документах, пов'язаних зі шлюбом Міхрімах-султан, під час укладання якого 1539 року він був свідком нареченої. Його ім'я міститься у реєстрах обслуги Сулеймана, який на той час ще не був султаном. Реальними персонажами є і служниці Роксолани та її дітей, відомості про яких містяться у гаремних книгах.

Історія взаємин султана Сулеймана й Роксолани з Ягеллонами (Сигізмундом I (Старим), його дружиною Боною Сфорца, донькою – угорською королевою Ізабеллою, сином Сигізмундом II Августом, невістками Єлизаветою Габсбурзькою та Барбарою Радзивілл) описана у моєму романі за дослідженнями польських істориків Януша Паєвського «Угорська політика Польщі в середині XVI століття (1540–1571)» і Анджея Дзюбін-

ського «Польсько-турецькі дипломатичні відносини в 1500–1572 роках у міжнародному контексті», а також біографічною розвідкою «Польські Ягеллонки» Олександра Пшездзецького, епістолярною спадщиною представників польської династії і численними статтями сучасних науковців.

Справжньою окрасою роману стали яскраві представниці польської династії — Бона Сфорца й Ізабелла Ягеллонка, працювати над образами яких було великим задоволенням. Не дивно, що саме цих правительок велична султана Роксолана обрала собі в союзниці у боротьбі з ворожою до османів династією Габсбургів. Од їхньої взаємодії залежала доля багатьох держав на політичній карті Європи.

На щастя, історія польської династії вивчена значно краще, на відміну від історії родинних стосунків султана Сулеймана, оскільки інформацію про життя його гарему в історичних хроніках того часу часто свідомо замовчували. Такі звичаї мусульман. Через те відомості про султанську родину довелося збирати по крихтах із різних джерел. У цьому мені допомогли фахівці — історики, перекладачі, філологи багатьох країн, які цілком заслуговують на мою велику вдячність.

За віднайдення у варшавському архіві послання Роксолани, адресованого Ізабеллі Ягеллонці, щиро дякую професорові Варшавського університету Даріушеві Колодзейчику. За переклад тексту печатки Роксолани з фарсі — його колезі Станіславові Яшковському й асистентці кафедри сходознавства ім. Я. Дашкевича Львівського національного університету ім. І. Франка Надії Вишневській. Подяку складаю й українському османістові Олесю Кульчинському та його кримськотатарським колегам Рефатові Абдужемілеву й Олегові Рустемову, які допомогли перекласти зі староосманської

текст печатки Міхрімах, а також листи Роксолани, Махїдеван і шехзаде Мустафи.

За переклад документів з латини я вдячна старшому науковому співробітникові Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України Орестові Зайцю.

Дякую й аспірантці Гарвардського університету Дарї Ковальовій за надання архівних відомостей про караїмку Стронгіллу; дослідниці Торонтського університету Марині Кравець — за пошук джерел про султанський гарем; товаришці Ользі Сорочан — за допомогу з отриманням книжок з Туреччини; письменникові й краєзнавцю Богданові Мельничуку — за плідну літературну співпрацю, а також директорів видавництва «НК — Богдан» Богданові Будному — за видрук творів «роксоланівської» тематики.

Читаючи цей роман, можна не лише поринути у таємниці султанського гарему, його господині Роксолани, а й мандрувати разом із нею та іншими героями старовинними містами Туреччини, Польщі й Угорщини. Сподіваюся, мій твір знайде відгук у серцях читачів.

Олександра ШУТКО.

Київ, 2020 рік.

Розділ I

ПОЇЗДКА В ЕДІРНЕ

1.

Дорогою зі Стамбула рушила велика колона стражників і кавалеристів. За нею четвірка коней у золоченій збруї везла красиву гарбу з червоного й чорного дерева, рясно уквітчану блискітками перламутру. Здала вона нагадувала дивовижну скриньку, в якій зберігають коштовні прикраси. За гарбою котилося кілька скромніших в оздобі повозів. Далі мули тягнули важкі підводи, завантажені розшитими золотом шатрами, розкішними хутрами та срібним посудом. За ними простували озброєні яничари.

Усе це, як і застережливі вигуки оповіщувачів, які їхали попереду колони, вимагаючи звільнити шлях для султанської родини, відлякувало подорожніх. Вони, щоб не накликати на себе біду, відразу з'їжджали у рівчаки. Ті ж, хто не встиг вчасно зреагувати, зістрибували з коней і закликали на місці у низькому поклоні. На них зло зиркали озброєні кийками й мечами темношкірі євнухи, які супроводжували оту гарну гарбу. Бо ж жодному смертному не можна було підвести погляд на віконце з дерев'яною решіткою, з якого визирала ясновельможна пані. За це було страшне покарання – смерть.

– Русинську відьму везуть, – зло бубонів високий і худий килимар у сірій баранячій шапці.

– Чому так вважаєш? – озвався його товариш – грецький золотар.

Килимар, побоюючись, аби його слова не почув хтось із процесії, ще більше скоцюбився й обурено промугикав крізь довгі косматі вуса:

– А кого б іще так пильно охороняли добірні вояки султана?!

– Ну, так, – погодився золотар, зодягнений у теплий овечий жупан і дивакуватий шкіряний капелюх. – Бо ж досі не часто султанські жінки виїздили з гарему. Не те, що за місто... Та ще й із такою помпою.

Килимар нічого не відповів товаришеві. Мовчки стояв, схиливши голову, й намагався розгледіти, де край цього каравану людей, коней, мулів і повозів. Раптом перед його очима промчав арабський скакун з юним вершником у розшитому золотом сідлі. Кавового кольору каптан із хутром та білий тюрбан виділяли цього хлопця серед військових. Порівнявшись із розкішним повозом, юнак змусив євнухів бити поклони й зазирнув до його віконця.

«Це шехзаде», – збагнув килимар.

Він прагнув роздивитися його пильніше, але завадили широченні вози з вантажем, що нависали над дорогою.

Поява у віконці силуету кароокого парубка з довгою шиєю, яка не гнулася під вагою об'ємного тюрбана, спонукала ясновельможну пані усміхнутися. Вона делікатно змахнула рукою, блиснувши яскравими самоцвітами на золотій каблучці, й служниця, яка сиділа напроти неї на м'якому диванчику, поспіхом прочинила віконце.

– Вітаю вас, валіде! – вигукнув юний вершник.

Його тонкі, чітко окреслені на світлому обличчі губи розпливлися в усмішці.

– Як ви? Чи не втомилися?

Пишно вбрана у шовки й хутра рудоволоса пані хутко піднесла до вуст вказівний палець правиці. Відтак пе-

ревела погляд на кучерявого хлопчика, який, скрутившись, мирно спав на її колінах.

Вершник винувато знизав плечима. Опісля поважно вклонився їй, пришпоривши коня, мчав далі.

Хлопчик невдоволено захникав. Пані нахилися до нього й солодко зашепотіла:

– Спи, моє янголятко, мій любий Джихангіре. Матуся – поруч.

Упевнившись, що синочок заснув, вона з полегкістю видихнула і тихо проказала:

– Мій шехзаде¹ Баязид прудкий, наче стріла! Он як помчав!

Служниця, усміхнувшись на знак згоди схилила голову. А пані повела далі:

– Він тішиться свободі. Бо ж нема поряд ні батька, ні старших братів. Йому довірили супроводжувати нас до Едірне.

– Це велика честь для нас – мати його високість шехзаде Баязида за супровідника, – озвалася служниця. – Ми пишаємося ним. Хай Аллах пошле йому здоров'я і щастя!

– Амін, – проказала пані та, звільнивши в'юнке руде волосся з-під шовкової шалі, зазирнула у віконце гарби.

Голублячи дитину, яка міцно спала, вдивлялася у далечінь. Перед очима пропливали застигли в осінньому сні дерева, з яких сипалося жовто-багряне листя. Останні теплі промінчики сонця торкалися верхівок вічнозелених ялин, де-не-де лунали поодинокі трелі пташок. Це тішило пишнокосу пані, яка нарешті відчула неосяжний простір і свободу від товстих стін гарему, що відділяли її од світу.

Далі шлях тягнувся густим лісом. У його хащах було темно й моторошно. Прислухаючись у пільмі до розміреного погойдування гарби і тихого поскрипування

---

¹ Так називали синів османського султана.

коліс, пані задрімала. Раптом відчула, що хтось за нею стежить. Цей незримий і такий страшний погляд бентежив й одночасно лякав її.

Роззирнувшись, вона затремтіла від жаху. Бо ж навколо побачила юрбу косооких і чорнопиких людей, які оточили її повоза. Поруч лунав розпачливий дівочий плач.

– Улянко, мила, не побивайся так, – чула, як заспокоюють нещасну закуту в ланцюги бранку, котра їхала поряд у брудному возі.

Усі дівчата навколо неї були надто юні, щоби колись раніше пережити таке жахіття – викрадення з дому та полон. Їхнє розтріпане русяве волосся спадало на довгі сорочки з картатою вишивкою, споглядання котрої ятрило душу й серце. Все це нагадувало про вкрадене дитинство, утрачених батьків...

Хотілося кричати од відчаю, але голос не проривався крізь стиснуті болем груди. Від безсилля полилися сльози.

«Мамо, тату, де ви?» – бриніло у думках.

Перед очима засвистів батіг вершника, який із бридким реготом кинувся до повоза.

– Султано! – прорізався крізь жахи схвильований жіночий голос.

Пані розімкнула очі й побачила навпроти себе перелякану Невбахар – тендітну вісімнадцятирічну грузинку, котра п'ять останніх років їй вірно служила. Вона тримала в руках сполоханого хлопчика – шехзаде Джихангіра, який плакав.

– Що з вами? Ви кричали уві сні! – затарахкотіла Невбахар, розгублено кліпаючи очима.

– Нічого! – почувла різку відповідь.

Пані, яка ще мить тому неспокійно спала, вихопила з рук збентеженої служниці заплаканого сина й, приголубивши, почала його колисати.

– Мій любчику, левенятко моє, засинай, баю-бай...

Той майже одразу ж заспокоївся і, поклавши голівоньку на м'яку подушку, заплющив вологі від сліз оченята.

«Знову цей сон, жахливий сон, який, здавалось, уже полишив мене», – подумки жалілася пані, стривожена спогадами про полон, пережитий у дитинстві.

«Годі! – гнівно кинула в думках. – Я – не полонянка, не бранка, а дружина наймогутнішого султана Сулеймана, матір його дітей! Хюррем! Моє ім'я – Хюррем! – повторювала про себе. – За волю до життя, сміх і радість дарував його мені правитель найвеличнішої імперії, володар мого закоханого серця. Не буду я страждати. Ніколи!» – поклялася.

За мить султана відчула, як тіні з минулого відступили. Вона, перевівши подих, заспокоїлась, а на її обличчі засяяла усмішка.

«Лише такою – веселою й безтурботною маю завжди виглядати. Бо я – Хюррем – радісна султана!».

2.

Султан Сулейман, стурбований вторгненням австрійських військ до його володінь в Угорщині, зібрав раду Дивану¹. Зосереджений погляд карих очей і зімкнуті брови правителя, що й після сорока років були такими самими темними й широкими, як в юності, не обіцяли візірам нічого доброго. Тож вони приготувалися до найгіршого.

– Лютфі-пашо! – звернувся султан до великого візира, котрий стояв неподалік трону на чолі чотирьох візирів – Хадим Сулеймана, Мехмеда, Рустема й Хюсрева.

¹ Вищий дорадчий орган влади в Османській імперії. Слово «диван», імовірно, староперського походження, первісно означало «збори», «зібрання», «собор».

Той у поклоні покірно схилив голову зі сивою бородою.

– Кажі, що відомо про вибрики австрійців в Угорщині!

Лютфі-паша не підводив очей на повелителя, котрий сидів на рясно оздобленому золотом та діамантами троні з підібганими по-турецьки ногами у сап'янових чоботах, що визирали з-під темно-синього каптана. Кланяючись, великий візир мовив:

– Війська Фердинанда Габсбурга полишили загарбаний в угорців Пешт, зняли облогу з Буди й відійшли до фортець Тата і Вишеград. Але це зумовлено погіршенням погодних умов, повелителю.

– А про плани ворога що відомо? – поцікавився султан, примруживши очі.

Лютфі-паша відповів:

– До нас прибув од короля Фердинанда посол – відомий вашій величності польський шляхтич Геронім Ласький.

Султана не здивувала новина про знаного дипломата, який був ініціатором укладення миру з польським королем Сигізмундом I (Старим), підтримував його зятя, Яноша Заполья, на угорському троні під владою османів, а тепер став посланцем їхнього супротивника – Фердинанда I Габсбурга. Він знав про прибуття цього дипломата з незвичною місію.

«Мабуть, про це султанові доповів той пройдисвіт Рустем-паша, який після одруження з Міхрімах, донькою султана та Хюррем, потрапив до ради Дивану, – зметкував Лютфі-паша. – Ми ще натерпимося від нього...».

– Ведіть посла! – звелів султан.

До просторої зали із прикрашеними блакитними кахлями стінами й високим розписаним золотом склепінням увійшов статний чоловік з борідкою, вбраний за австрійською модою. Він уже бував тут, коли зала-

годжував справи польського й угорського правителів. Тож добре знав тутешні порядки. Не пручався, коли вартові схопили його попід руки й силоміць нахилили перед султаном. Бо знав: ця традиція повелася ще з часів Мурада I, якому 1389 року при подібному прийомі сербський посланець Мілош Обіліч встроїв у серце кинджал. Задля власної безпеки султани вже не підпустили до себе європейських дипломатів.

Стоячи навколішки, Ласький чекав, доки служники покажуть султанові багаті дари Фердинанда I – настільні й настінні механічні годинники, які так уподобали османи, коштовні яскраві тканини й хутра. Потім завели мисливських псів у позолочених нашийниках і занесли статечних соколів.

Повелитель не виявив особливої цікавості до подарунків. Його значно більше хвилювала причина прибуття до Стамбула цього спритного посланця. Тому дозволив йому говорити.

Поцілувавши султанську руку з перснями, Геронім Ласький мовив:

– Ваша величносте султане! Мій король Фердинанд нічого не прагне так палко, як побажати вам найдовшого життя і щасливого правління. На доказ своєї прихильності його величність надіслала вам ці подарунки з проханням, щоб ви ласкаво прийняли їх і бачили у них вияв щирості почуттів.

Султан сидів нерухомо, зверхньо поглядаючи на посла, а Ласький провадив далі.

– Мене до порога вашого щастя надіслав мій король з метою сповістити, що за Орадською угодою¹, укла-

---

¹ Орадську угоду Фердинанд I (брат короля Священної Римської імперії, Карла V) та Янош Заполья, якого підтримував султан Сулейман, таємно уклали 24 лютого 1538 року в Надьвараді після тривалої війни в Угорщині із Габсбургами. Відповідно до неї, Фердинанд I Габсбург визнав Яноша Заполья довічним королем

деною 1538 року з угорським правителем Яношем Заполья, хай душа його спочиває з миром, його величність король Фердинанд має право на угорську корону. Але угорське дворянство порушило ці умови договору, обравши наступником покійного Яноша Заполья його новонародженого сина...

Тут султан перервав мовчанку і, не стримуючи емоцій, закричав на все горло:

– Чи пам'ятаєш ти відповідь, яку я дав тобі рік тому?

– Пам'ятаю, – видавив із себе Ласький, наляканий різкою зміною настрою султана.

– Повтори її! – рявкнув той розлючено.

– Ваша величність сказала мені, що король Янош Заполья не мав жодного права укласти угоду стосовно угорського королівства, бо ж воно не було його власністю, а належало вам.

– Чи розтлумачив це ти своєму королеві?

– Розтлумачив, – тихо підтвердив посол.

– Якщо ти доніс йому це, то за яким правом його війська можуть вторгтися до мого королівства? А ти нащо сюди прибув? І яке у тебе почуття честі й гідності? – обурився султан.

Посол стояв блідий, як смерть, потупивши погляд. А султан не припиняв кричати:

– Гарно ж твій король хотів мене використати! Допоки чекав підписання з нами миру й закінчення літа¹,

---

Угорщини і правителем 2/3 Королівства Угорщини, яке завоювали османи. Бездітний Янош Заполья погодився на панування Фердинанда I над західною Угорщиною і визнав його спадкоємцем угорського престолу в обмін на військову допомогу проти османів. Однак 1540 року, незадовго до смерті Яноша Заполья, його дружина – донька польського короля Сигізмунда I (Старого) Ізабелла Ягеллонка, народила йому сина. Тож угода виявилася недійсною. Сина покійного Яноша Заполья угорські дворяни обрали королем Угорщини на ім'я Янош II Заполья.

¹ Найсприятливіший для османів час на військові походи.

сам озброювався і готувався до взяття Буди. Але йому це так не минеться, – злостиво заявив, погрожуючи кулаком. – Тепер – зима. Однак за нею знову настане літо!

Так султан дав Лаському знати, що навесні османи підуть визволяти Угорщину від австрійської армії. Погрожував стерти на порох короля Фердинанда, який, мовляв, не поважав домовленостей, чим розгнівав Аллаха.

Олії у вогонь підлив Лютфі-паша, який, аби догодити султанові, злостиво дорікнув:

– Не будучи німцем, ти, Ласький, не зобов'язаний служити австрійському королю. Як поляк мав би служити рідному польському королеві. Чому цього не робиш?

Не встиг посол відповісти, як на нього налетів огрядний візир угорського походження – євнух Хадим Сулейман.

– Ти ж знаєш, що польський король Сигізмунд видав доньку заміж за короля Яноша Заполья. Та народила сина, котрому наш володар надав Буду й Угорське Королівство. То як смієш діяти проти внука польського короля?

Ласький поспішно заявив, що християни можуть вільно служити тому монархові, який їм до вподоби.

– Яскравий приклад – вельмишановний шевальє Антуан де Рінкон. Він – іспанець од народженням, утім, є послом французького короля.

Розлюченого султана така відповідь не переконала. Він не припиняв кричати. Візири ж стояли мовчки, боячись підвести очі. Лише Лютфі-паша, дочекавшись підходящого моменту, дав знати послові, щоб той віддалився. Зрадівши цьому, Ласький тихо позадкував до виходу.

Тільки тоді султан заспокоївся. У залі запанувала тиша, крізь яку було чути, як служник наливав із витонченого порцелянового глечика до золоченого кухля

холодну воду. Підніс її повелителю. Утамувавши спрагу, той звернувся до візирів, які нерухомо стояли попід стіною.

– Що скажете?

Першим озвався Хадим Сулейман. Його знали як лютого ненависника Габсбургів, тому не задивувалися, коли він запропонував закувати у кайдани посла Ласького й запроторити його до в'язниці.

– Або ні! – провадив паша. – Краще за зраду відтяти йому ніс і вуха та відправити таким до Фердинанда!

– Ми не можемо так учинити з послом без рішення кадія¹, – заявив зять династії – третій візир Рустем-паша, котрий помітив, як султан зацікавленим поглядом роздивлявся подарунки, що доставив Ласький.

У дискусію втрутився великий візир.

– Гадаю, посла поки не варто відпускати зі Стамбула. Нехай посидить, потішиться нашою гостинністю. А ми тим часом за ним поспостерігаємо. Хто знає, може, вдасться змусити його послужити нам проти Габсбургів.

– Гарзд! – погодився султан.

На тому і розійшлися.

Послові Лаському після скандального прийому заборонили виходити з господи, яку він разом із прислугою винаймав у Стамбулі. Навколо цього будинку виставили стражників, аби пильно стежити за тим, що там відбувається.

За п'ять днів великий візир покликав до себе Ласького. Той, озброївшись подарунками, подався до розкішного палацу на площі Іподром, у якому Лютфі-паша оселився після втрати попереднього власника, товариша і зятя султана Сулеймана, – великого візира Паргали Ібрагіма. Там він мешкав із дружиною Шах

---

¹ Судді шаріату.

Іхубан – наймолодшою зведеною сестрою султана Сулеймана, матір'ю якої була не валіде Хафса, а донька кримського хана Менглі Гірея – Айше.

Великий візир прийняв Ласького у просторій вітальні, встеленій барвистими перськими килимами. Він сидів на широкому дивані, що стояв поряд із розігрітою пічкою з білого мармуру. Це був міцної статури п'ятдесятирічний чоловік албанського походження, котрий з дитинства навчався у палацовій школі Ендерун і завоював славу безстрашного воїна. Разом із тим знав три мови – османську, арабську та перську і навіть писав релігійно-естетичні, історичні й політичні трактати. За це османи називали його «челебі», тобто мудрець.

Ласький схилив голову перед великим візиром, який дозволив йому наблизитися до себе.

– Із чим прийшов? – запитав той.

Поляк простягнув витонченої роботи скриньку. Звідти дістав золочений годинник на ланцюжку і показав великому візирові. Той привітно усміхнувся й наказав служникові узяти дарунок. По тому приготувався вислухати посла.

– Прошу, вельмишановний пашо, вашої ласки та допомоги у справі продовження мирної угоди, що уклали його величність султан Сулейман із австрійським королем Фердинандом.

– Це неможливо, – відрізав великий візир і пояснив, що після військового вторгнення австрійців у османські володіння така угода була б образливою для султана.

– Але ти мусиш дещо знати, – додав обнадійливо він.

Ласький нашорошив вуха.

– Наступного дня після твого візиту султан наказав принести соколів, яких ти подарував, і довго зі задоволенням милувався ними. Він похвально відгукувався про тебе, але жалкував, що ти служиш австрійському королеві. Мабуть, повелитель хотів би, щоб ти пере-

йшов на службу до нього. Тож маєш шанс вийти з украй складного становища.

– Мені лестить така пропозиція, пашо, – відказав Ласький. – Утім, я вже давно служу Фердинанду і радий з того. Тому й надалі вихвалитиму його міць та благородство.

Великий візир пильно поглянув на впертого співрозмовника й застеріг його:

– Не поспішай відмовлятися. Добре поміркуй! А відповідь даси завтра.

– Я все ж хотів би дізнатися, навіщо султанові мої послуги? – поцікавився посол.

– Не можу тобі цього розповісти, бо ж не знаю, чи хочеш служити моєму повелителю. Якщо ні, то навіщо я тобі про це казатиму? – невдоволено відповів паша.

Ласький одразу ж почав виправдовуватися, що має дружину та дітей, друзів і великий маєток у Польщі, тож не може це все втратити.

– Але якби султан хотів скористатися моїми послугами у війні проти персів¹, я готовий йому служити рік або два, не припиняючи бути послом мого найяснішого володаря – австрійського короля. Проте за умови, що зі спливом часу матиму змогу повернутися додому.

Великий візир глузливо посміхнувся і, не стримавшись, узявся докоряти:

– Бачу, ти хочеш ознайомитися з цією справою, а дослідивши її, повернутися до ворогів султана – Габсбургів. Але тебе, чоловіка лицарської вдачі, не повинні обтяжувати думки про дружину й дітей. Знайшовши ласку такого могутнього володаря, як наш султан, ти б отримав величезну славу. Зрештою, і в нас є жінки. Ти би міг

---

¹ Султан воював із перським шахом Тахмаспом із династії Сефевидів через релігійні розбіжності між мусульманами-сунітами, якими були османи, та мусульманами-шіїтами, тобто персами.

одразу взяти собі кілька дружин. Наш повелитель дав би тобі набагато більше сіл і замків, аніж ти маєш.

На цьому Лютфі-паша зупинився. Зіщулившись, він додав:

– Я також був християнським сином. Потім став воєнним бранцем, і в мене не було нічого. А тепер, з ласки повелителя, маю кілька сотень сіл. І я є першою після султана людиною в імперії.

Ласький усе ж стояв на своєму.

– Не хочу обіцяти вам нічого такого, чого б не зміг виконати. Бо ж я християн, і віри своєї не зраджу ні за славу, ні за всі скарби світу. Тому й не можу служити лише вашому володареві.

Великий візир знітився од розчарування. Але Ласький наполягав на тому, щоби він усе ж посприяв підписанню мирної угоди між Фердинандом I і султаном. Якщо не на тридцять, то хоча б на двадцять або навіть десять років. А ще просив дозволу поїхати до Буди для запобігання подальшим військових діям.

Лютфі-паша сумнівався, що таку пропозицію підтримають його візирі, хоча й пообіцяв поговорити про це з повелителем. Утім, уже за кілька днів стало зрозуміло, що султан Сулейман вирішив розв'язати повномасштабну війну з Габсбургами. Тому й наказав готуватися до військового походу.

Тим часом Ласький вирішив повідомити Фердинанда I про небезпеку, яка насувається зі Сходу. Тому написав до Відня листа і хотів передати його за посередництва османа Хасана, який служив палацовим конюхом. Але той зрадив посла, передавши листа султанові. Оскільки послання було зашифровано, Лаському наказали прочитати все те, що він написав королеві.

Розуміючи, що пахне смаженим, той під страхом тортур розкрив текст листа. Почуте обурило султана, який

уже готовий був відтяти тому ніс і вуха й таким відправити до Відня.

На щастя для Ласького, у ситуацію втрутився дружній до османів французький посол Антуан де Рінкон. Він використав увесь свій вплив для того, щоби не допустити з боку султана такого кричущого порушення міжнародного права. Адже страшна кара для посла Фердинанда I стала б небажаним прецедентом, який негативно позначився б на правах та діях інших європейських дипломатів. Під впливом коштовних дарунків француза султан змінив гнів на милість.

Так Лаському вдалося уникнути небезпеки. Утім, перебування у Стамбулі стало для нього нестерпним. Його замкнули у господі, наче в'язня. Водночас султан оголосив, що переїздить до Едірне. Звідти планував усю зиму керувати підготовкою до війни з австрійцями.

Ласький намагався домогтися дозволу податися туди за султаном. Але йому відмовили. Тож посол залишився у Стамбулі в очікуванні кращих часів.

3.

Після виснажливої дороги, що тривала майже тиждень, колона зі султанськими повозами дісталася до Едірне.

– Валіде, ми майже на місці! – радісно сповістив матір шехзаде Баязид, який промчав мимо гарби, поспішаючи очолити колону при в'їзді до міста.

На вулиці вже звечоріло. У вікнах дерев'яних будиночків містян запалахкотіли вогники свічок. Лише кілька вершників, які до темряви не встигли повернутися додому, натрапили на колону. Та й ті повертали, щоб об'їхати її манівцями.

– Добре, що ніхто в Едірне не знав про наше прибуття, – зауважила зморена поїздкою Хюррем.